

OD ISTOG PISCA

U SENCI CRNE SMRTI
VREME KOKOŠKI
DOROTEJ

DESPOT I ŽRTVA

DOBRILLO NENADIĆ

Copyright © 1998, Dobrilo Nenadić
Copyright © ovog izdanja 2018, LAGUNA

DESPOT I ŽRTVA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

1.

A toga jutra, dan uoči Ivanjdana, sred žarkog leta šest hiljada devet stotina trideset devete godine od Postanja, ustade iz svoje postelje Bogdan, čtec despota Đurđa ili *v Hrista boga blagovernog despota Gjurga, gospodina Srbijem i Pomorju zetskomu, illustrissimus princeps Georgius, despotus et dominus Servie, magnificus et potens dominus, despotus regni Rascie et Albanie, Rive et totius Ussore dominus, per la gratia de Dio signor de Schiavonia, de Zenta, despoto Zorzi.*

Ovako bi moglo da stoji u Knjizi, pomisli Bogdan, jer tamo valja da je sve ozbiljno, strogo, pa pomalo i ukočeno kao jektenije u velikoj crkvi.

Proteže se, slatko zevnu i mljacnu. Osećao se dobro. Nešto golicavo i prijatno strujalo mu je u žilama.

Spolja je kao i svagda dopirala vreva gradilišta: škripa nepodmazanih kolskih točkova, psovke vozara, dovikivanje zidara, klepet klesarskih čekića i dleta.

Bio je jutros dobro raspoložen i nije hteo da grize sam sebe za glupost koju je pre dve godine načinio sagradivši

kuću kraj puta i na samo dva strelometa od gradilišta despotove tvrđave, pa ga je buka budila u cik zore kad mu je san najsladi. Čulo se neprestano cilikanje, struganje, prasak i tresak, retka nesložna pesma a najčešće kletve i psovke, zapomaganje i povremeni oštri krici ludog Sredolja Jačovca, koga su, da se malo našale i zabave, nagovarali da se igra žiškama kao da su piljci.

Ustade, obuče se i odmaknu krevet od zida. Na dva pedlja od poda i na tri od ugla izvadi kamen. Ukaza se neveliko skrovište, njegova tajna ostava gde je svoje blago držao: drveni čanak sa parama, pet krušaca soli veličine kokošijeg jajeta, klešta za vađenje zuba i naročito ono čime se ponosio: brijač oštar da brije, oštar da čireve i gnojne naboje na tabanima iseca, oštar kao i onaj koji mu ga je prodao, preduzimljivi i lukavi Ragužanin Luko Hrnjec. Promućka čanak i osmehnu se kad ču nežno zvonko kuckanje a potom ga istrese na postelju. Bljesnuše novčići, najvećma zlatni, potom srebrni a i bakarni su na svetlilu dana pomalo sjajkali jer ih je često vunenom krpom trljuc-kao da mu ne potamne. Iako je tačno znao koliko ih ima, makar ga ko iz teškoga sna razbudio u gluvo doba noći, opet on nijedno jutro nije propuštao a da ih ponovo ne prebroji. To mu je razgaljivalo prsi, krepilo dušu, teralo svrab i utaživalo čemer koji mu se, kao i kod svakoga ubogog ljudskog stvora kadikad kupio pod grlom. Osluški-va-je kao najlepšu svirku leute Talijana Jakopa, njihovo kuckanje i umilni zveket dok ih je polako, da mu uživanje što duže traje, brojao i ređao predvajajući na zasebne hrpice prvo zlatne od srebrnih i bakarnih a potom ih razvrstavajući na ugarske, mletačke, dubrovačke, bosanske, turske a naposljetku i srpske, kojih je bilo i najviše.

Najpre je odvojio najvrednije: devet mletačkih cekina, potom četiri ugarska i tri turska dukata. Potom poređa turske srebrne aspre a zatim srpske srebrne groševe ili dinare. A onda sve ostale. Kada je bio naročito dokon i raspoložen upuštao bi se u zamršeni račun pretvaranja groševa u unče a ove u litre, jer dvanaest unči čini litru a unču dvadeset groša. Deset turskih aspri vredni dvanaest srpskih groša, a opet iznad svega je mletački cekin o koga se svi otimaju. Bogdan bi sve ostalo samo u cekine pretvorio, ali niko cekine neće da ispusti iz ruku. Ragužani, đavolji lukavci, zaskupljuju ih. Do pre godinu-dve menjali su cekin za četrdeset i dva srpska groša ili trideset pet turskih aspri a sad su se uzjogunili otkako su čuli da su vojvoda Bogdan i carinik Radoslav Zančić u srebreničkoj kovnici iskovali loše pare tako da se u svakoj litri srebra našlo četiri unče bakra.

U kožnu kesicu koju je, okačenu oputom oko vrata, držao skrivenu u nedrima, stavio je sumnjive dinare koje je većinom od Jerine despine dobio. Nikakvo čudo što je svi mrze. Bez podvale ne može, nije živa dok nekome ne uglavi žilu.

Takvih para je malo ali će one koje despina ima, sve njemu naposljetku dopasti. Tobož je darežljiva i plemenita, a rđave pare kao nagradu daje. Izveštio se i Bogdan doduše, naučio koja valja a koja ne, ume da ih u mnoštvu prepozna i predvoji, jer kad se pažljivo zagledaju pri dobroj jutarnjoj svetlosti, primeti se crvenkasti odsjaj, jedva doduše, ali se ipak primeti. E, to je, to se odaziva prevara i lopovluk carinika Zančića, u paklu goreo. To se crveni od stida podmetnuti bakar. Litra srebra je dve stotine puta skuplja od litre bakra, a u Zančića i u despine razlike nema.

Od toga što se izveštio da odmah prepozna kvarne pare, Bogdan nema nikakve stvarne koristi. Ne može reći despini, ženi gospodara Đurđa, kad mu ona milostivo dva-tri groša pruži, da neće te kovane u Srebrenici i da bi radije one iz stare kovnice u Novom Brdu. Zar on, obično govance, odbegli turski rob, mala skitnica i tužni potukač da tako rekne praunuci slavnog romejskoga cara Jovana Šestog Kantakuzina, i sestri trapezuntske carice, gruzijske kraljice i sadanjeg velikog domestika carstva romejskog?

Rešio je da neizostavno promeni Jerinine ili Zančićeve pare. Ne bi ga čudilo da su ona i Zančić u dosluhu. Uprkos svoj veličajnosti njenog roda i porekla, ona se ne bi preterano ustezala ako bi joj u izgledu bio kakav lep prihod.

Valjda će neki od menjača pristati: bilo Luko Hrnjec, bilo Turčin Jašar, bilo Ugar Janoš Murga, bilo Grci Teodor ili Manojlo. Jedan će svakako posegnuti za kesu. Najgore će biti ako dalje bude oklevao, šteta će tada narasti kao čir na nezgodnom mestu. Zato što je sve nešto čekao, ni sam ne zna šta, izgubio je na svakih pedeset groša celih deset, taman koliko da kupi krušac najbolje soli iz usorskih kopova i da ga na dar odnese svome učitelju Petrašinu samozvanom Jovanu. Stari lajavko bi se obradovao i jezik bi mu se odrešio pa bi on, Bogdan, štetu brzo naknadio.

Zaključao je kuću na osobit način udešenim kračunom koji mu je prodao Turčin Ujves, ima tome već skoro čitava godina, baš u ovo vreme prošle jeseni kada su ovde mnogi od njih pristigli. Tada je došao i Jahja, čizmar ili kako oni vele mezeduz, pa onda tu je dospelo i Ferhad, po njihovom mutap, sa hrpom svojeručnih izrađevina: vreća, pokrovaca, jakih i nepromoćivih zobnica i torbi od kozje kostreti, zatim je prispeo i Čejvan papudži, koji lakašnu i

za noge ženskinja i gospode prijatnu i pristalu obuću izrađuje, pa Firuz sarač sa sedlima i amovima, i naposletku, najbogatiji među njima, nosati i čvorugavi Jašar, sa jag, što će reći zlatar, a i menjač, koji trguje kopčama, ogrlicama i prstenjem od zlata, srebra i dragulja.

Ovu, do pre tri godine praznu utrinu, koju su roviškale svinje, i po kojoj su bazale koze i ovce, pritisnule su pridošlice sa svih strana. Pored nadničara, koji su na despotovoj tvrđinji radili za pare, mnogih nevoljnika koji su ovde prisilom doterani da isto to rade besplatno po nekom vraškom starostavnom pravu koje gradozidanijem nazivaju, raznih besposličara, skitara i nevaljalaca koji se jate svuda tamo gde se sa trpeze presipa i gde novčići zvone kao nebesna zvonca, ovde su došli trgovci natovareni svakovrsnim šarenišem. Bilo je tu dobre i dragocene robe, potrebne svakome no, vaistinu, mnogo češće nekorisnih drangulija.

Gde su bili trgovci tu ni kupaca nije manjkalo: dolazili su odasvud u čoporima ako ne baš da kupuju a ono da zasite vazda gladne i žedne oči belosvetskim čudesima.

Tako se, do pre nekoliko godina maleni trg Smederevo pretvorio u karakazan, kako bi Turci rekli.

Ovde se više nije moglo proći a da nekoga ne načepiš, da nekome ne prevrneš bardak sa medovinom, moštom ili vinom, da ne ugaziš u nečiju času punu meda, da ne razbiješ nečiji glineni lonac, da se ne spotakneš o hrpu štavljene kože ili konopljane užadi, o vreće sa pšenicom ili ovsom, ječmom ili prosom, ili pak bobom.

Oni promućurniji su kupili zemlju dok se još moglo i dok je cena bila koliko-toliko valjana, recimo hvat u četvrt za osam mletačkih cekina. Za zemlju nisu hteli

srebro, ni turske aspre ni srpske dinare, primalo se samo zlato, dukati, ako neko nije imao baš mletačke moglo je i za ugarske ili turske, ali samo za zlato. Na tako skupoj zemlji oni su na brzinu, za dan, dva, tri najviše, podizali sebi kakav-takav svoj krov nad glavom tek toliko da im sunce za letnjih vrućina ne žeže i ne prži teme, ili da im, s jeseni, zimi i s proleća, kad se okiša i kad presneži, hladna vlaga za vrat ne zapada, a obaška i da im robu močar ne kalpi i ne kvari. Valjalo je s time i kupovinu zemlje omeđiti i na jasan način obeležiti, da se zna čije je šta i ko ima pravo onde da bude. Kupovalo se mesto a ne baš neka udobnost i ugođaj.

Kojčin iz Šepšina pobio u zemlju četiri debele hrastove soje, odozgo uprećao bagremove motke i preko njih prebacio tri cele volujske kože. Po gvozdanim klincima koje je u soje ukucao, izvešao svoje ulare, samare, konopce i torbe. Sedi Kojčin na tronošcu, gladi trostruki podvoljak i zadovoljno klima glavom.

Onda Šobot, pčelar iz Donje Mutnice, načinio pletaru od pruća i blata, a ispred vrata nadstrešnicu pod koju je postavio tezgju od tesanih brvana. Tu je uredno poređao čupove sa medom i kolutove voska.

Ugledajući se na Šobota tako su učinili Momčil iz Kao-ne, koji je trgovao mletačkim bojenim staklom, i braća Ivko i Obren iz Dobrog Dola koji su prometali pancire, gvozdene i bakarne kape i čelenke iz Ugarske. Zorko sa Rajca, Rajak sa Miroča i Jako iz Lugavčine, koji su preprodavali ubojna oštriva, dvostrane sekire, mačeve i koplja, i Radul iz Selevca koji je trgovao sa lukovima i strelama, načinili su brvnare od borovih debala. Bojin iz Azanje koji je prodavao hranu sa istoka, ulje za jelo i pirinač, dao je

da se istešu tanka brvna od jasike pa je od njih načinio pristalu kućicu. Plavša sa Struganika, koji je prodavao skupe tkanine iz Apulije, ispekao je ciglu pa je, bogme, od nje i zidanicu načinio.

Svi oni su, inače, kupovali od Ragužana, Ugara i Mlečana na veliko i prodavali narodu na sitno, dabome sa zaradom.

Tu odmah nadomak pogleda i glasa despot je zidao grad, čudo jedno neviđeno. Dizao je visoke i tvrde kule sa po dva hvata debelim zidovima od ljutoga kamena, živoga kreča i peska u nekoliko voda prepranog. Neki kažu da bi se zaštitio od zla. Nema zaštite. Kao i ovima što na goloj utrini kljetarice i stračarice svoje prave, i despota u njegovim pretvrđim i previsokim kulama zlo za vrat duva. I despota ništa nije ni lakše pred silama nemerljivim nego što je to bilo kome drugome ma bio on ubogi siromašak, bogati trgovac ili vlastelin. Od muke žića ograde nema, ni zida, ni visoke kule.

Tako je govorio njegov učitelj Jovan.

Njegovo pravo ime je bilo Petrašin, a uzeo je ovo po Jovanu Krstitelju ili Preteči, svome omiljenom svetitelju.

– Ja sam kao i on što je bio: glas vapijućeg u pustinji. Mene niko ne sluša, ili neće ili ne može da čuje što zborim.

Slušao ga je Bogdan.

Pažljivo, vrlo pažljivo, svaku bi reč da mu upamti.

Ponekad bi ga pomalko štrpkalo negde unutra, grizodušje neko, što je toliko pohlepan pa pripovesti učiteljeve za prljave pare prodaje. Baš tako: prodaje jer se ono što je činio, blažim rečima ne da reći. S vremenom se izveštio pa je tačno znao kako najbolje da unovči ono što je od Petrašina čuo. Ako je šta bilo zgodno za slušanje, Bogdan je opširno prepričavao. Strogo se držao pouke: ne pričaj

ono što neko ne voli da sluša. Svaka priča ima svoga slušatelja a nijedna se ne može svakome dopadati. Gledaj da predvojiš koja je za koga i budi oprezan da ih ne pomešaš. Što je za despota možebiti nije za despinu, što bi voleo da čuje mladi Grgur, naslednik despotovog gospodstva, nije za despinu Irinu koju pakosnici i prostaci Jerinom nazivaju. Drugo bi pak htela da čuje njezina pastorka mudra ali pomalo ružnjikava Mara. Pogrešiš li, dobićeš ćušku kao krmeljivo pseto, umesto da ti dlan zlatnikom pomiluju. Tri puta, dakle, razmisli pre nego što priču započneš.

Dobro je pazio da svoga učitelja Petrašina ne pome-
ne. Ne bi prošao ni dan a već bi se oni, Đurđevi vojnici, zlodeji jedni, dokopali ubogog proroka, kosti bi mu položili, kožu na šiljak razapeli, najposle mu zarđalim srpom poganu jezičinu odsekli i oputom je vezali za dugačku motku svima na ugled kako prolaze oni koji protiv gospodara galame.

Uzalud bi Petrašin skrovišta tajna po brežuljcima nad Smederevom gradio. Od despotove paščadije, kako je on nazivao vojnike, zaklona nije bilo.

Bogdan je svoga učitelja voleo i nikako ne bi bio rad da se njemu nešto loše desi. Osim toga, presušile bi i priče. Jedan je Petrašin Jovan. Nema ih više. Samo su Petrašino-
ve priče zlata vredele. Za ostala naklapanja koja je slušao skitajući po celi dan unaokolo među nadničarima, trgovcima i svetinom koja je odasvud dolazila, ne bi Bogdan dobio od despota i njegovih ni jednu jedinu probušenu ili prebijenu bakarušu.

2.

Držeći novčić između palca i kažiprsta i udešavajući da ga svetlost sa svih strana okupa, Luko Hrnjec je vrteo glavom. Turske aspre bi možda i dao i to najviše pet aspri za osam ovakvih nevaljalih groša.

Ni ostali nisu bili mekši. Jašar bi jedva pristao da menja turski dukat za četrdeset i šest groša a Murga ugarski florin za četrdeset i pet. Grci su, kao i obično, bili najtvrdi: Manojlo je mletački cekin cenio pedeset, a Teodor čak pedeset i jedan srebrenički groš.

I na to bi Bogdan pristao. Sutra će biti samo gore: vest o Zančicevoj prevari brzo se širi.

Imao je samo četrdeset i četiri sumnjiva groša, koja mu nisu za držanja, a za to se nije mogla uzeti ni jedna zlatna para.

Reši zato da okrene i da pokuša nešto drugo. Kupiće soli za sve Zančičeve novčiće pa koliko bude. So ne trune i ne propada, ako se drži u suvom može stotinu godina da traje, a neće proći dugo a njena cena će do nebesa

skočiti. Ovde barem smutnji i ratnih meteža ne manjka, a na soli niko u takvim vremenima ne može da izgubi. Bilo koliko da je u miru plaćena, naknadiće se obilato čim rat na vrata zakuca.

Najpre je od mutapa Ferhada kupio vreću od kostreti a onda se uputio prema prostranim botegama i stacuni- ma trgovaca iz Dubrovnika. Marin Cidilović je u svome stacunu držao so iz morskih solana, a Nalko Nalješković i Vlahica Latinica onu iz usorskih kopova. Kod Vlahice, u botegu, Bogdan je često zalazio jer tamo bejaše svakovrsne robe te je tu oči odmarao i dušu okrepljivao.

Naročito je voleo da se maje oko police na kojoj su, uredno poređani, stajali listovi pergamenta i hartije, bakarne, glinene, staklene i drvene sasudice sa crnim, plavim, žutim i crvenim mastilom. Prevlačeći ovlaš jagodicama prstiju preko hartije, ceneći tako njenu glatkoću i zamišljajući kako bi gušćije pero ili kalamus od trske preko nje klizio, Bogdan je maštao o tome kako će jednoga dana sedeti i pisati svoju Knjigu. Ovde ima svega što je za pisanje bilo potrebno.

Odavno ga svrbi dlan i na velikom je iskušenju da se za kesu maši i novce odbroji. Onoliko koliko je potrebno. Za početak dovoljno bi bilo da kupi nekoliko listova hartije ili pergamenta, jednu jeftinu posudu sa mastilom, a i kalamus da piše pa i haraksal da ravne crte po hartiji izvlači. Neće, barem zasad ništa skupoceno. Skromno. Ne mora odjednom da kupi svu hartiju koja mu je za Knjigu potrebna.

Ponekad je zaista pomišljao da je došlo vreme da sedne i da već jednom otpočne ono što je čvrsto bio naučio da uradi: da napiše šta valjano o ovome što je oko sebe video. Svaki put je u poslednjem trenu odustajao od

troška, pomalo zbog svoje urođene štedljivosti koja je na škrtost nalikovala, a pomalo i zbog toga što je slutio kako će se to, na veliku njegovu žalost, pretvoriti samo u puko ispisivanje lepih i jednačitih slova, za šta su ga doduše svi hvalili. Gorka je istina da on još ne zna ono glavno: o čemu i šta treba da piše.

Neće on u svoju Knjigu svašta da trpa. Nejasno, zamršeno buncanje ni o čemu, praznu brbljariju ili pak ono o čemu svi pričaju i što se izjedna ponavlja, nije vredno truda. Hartija je odveć skupocena i zato reči, njoj namenjene, valja da su probrane, preprane i prečišćene baš kao ona sićušna zrnca zlata koja skupljači ispiraju iz peska i šljunka zlatonosne reke Pek. Kao i zlatno trunje i reči treba dugo tražiti, a zatim ih birkati, meriti i osluškiivati, pa tek kad svaka legne gde treba i kako treba, u neki svoj prirodni žljeb, e onda ih valja na skupu hartiju upisati i u korice Knjige umetnuti. Doći će jednom i taj čas kao u trudnih žena što porođaj dolazi. Valja biti strpljiv i sačekati. Ni Petrašinova nije svaka za Knjigu, a kad nije njegova, ne zna se čija bi bila.

Od Tota koji je robu Vlahice Latinice u Smederevu prodavao, kupio je soli za četrdeset groša i to tri velika krušca na podobit ovčijih glava i osam manjih. Jedni su kao orah, drugi kao kokošije jaje, treći pak kao pesnica.

Toto, Italijan koga su ovde zvali Medeni bio je sav u osmehu. Osmehivale su mu se krupne tamne oči, punački obrazi sa jamicama, debele crvene usne i zubi sa kojih je kapao med. Toliko je slatko govorio. Deset italijanskih na jednu srpsku reč a i nju je udešavao po italijanskom načinu. Šta mari! Iako je nakaradno govorio, sa svima je bio dobar i srdačan. Pričalo se da jede žabe! I to su mu praštali.

Da ubedi i da na kupovinu obrlati služio se Toto Medeni i rukama i nogama i glavom, sve mu je bilo u pokretu i sve upravljeno u istom smeru.

I Bogdan je od Tota izašao zadovoljan. Bila je to dobra kupovina, so je kamena, dubinska, iz Usore, a nije ni preterano skupa.

Da proslavi tako povoljnu kupovinu reši sam sebe da časti. Svrtiće na Blažovo krkalište da spuca vruće pečenje. Odavno se rešava da ugodu črevu svojem ali ga tvrdičluk stalno od toga iskušenja odvraća. A Blaž, pokvarenjak jedan, umestio svoje nebrojene lonce, sačeve i crepulje, čitavo jedno polje pritisnuo jestivima svakovrsnim. I vasseljenski patrijarh, što u Konstantinovom gradu stoluje, ne bi odoleo. I njega bi Blaž volšebnik na greh naveo. I taj sveti čovek, uzor svem pravovernom hrišćanstvu, ne bi se oteo čarovitom zapahu koji bludi nad Blažovim loncima.

Blaž, rutavi grmalj sa glasinom kao iz kace, šetkao se kao paun između ražnjeva koje su nekolicina njegovih slugu lagano okretali nad žarom i na kojima su se pekli komadi mesa od divlje svinje, i cele šljuke, tetrebi, prepelice i jarebice, i između kazana, bakrača i lonaca u kojima je krčkao bob sa ovčetinom, ovsena kaša sa koketinom, čorbe od srnetine i zečetine, od grgeča, soma, kečige i smuđa, i sijaset drugih jela, ugarskih i turskih, primorskih i grčkih.

Preduzimljiv i okretan, vazda je bio u potrazi za nekim novim jelom a samo zato da pronade takvo kome niko neće moći da se odupre. Nije štedeo ni skupe soli ni još skupljih začina koje je nabavljao od italijanskih trgovaca. Činilo se, ili je to doista bila varka, da njemu zarada i nije

bila baš na prvom mestu. Uživao je u tome da gleda kako njegovi gosti sa slašću jedu, kako se tope od zadovoljstva i kako se posle obeda osmehuju.

Toto i Blaž su doista bili retki ljudi. Oni su i voleli ono čime se bave a nije ih, kao mnoge druge, vodila pohlepa i žudnja za novcem. Ili su to barem umeli vešto da prikriju.

Držeći vreću sa krušcima soli na ramenu Bogdan je čekao da se ukaže slobodno mesto za stolom. Oko njega su stajali nekakvi čalovi praveći se kako i sami to isto čekaju, no sudeći prema njihovoj sirotinjskoj odeći i tužnim licima, reklo bi se da tek svaki deseti ima, možda, po jednu izlisanu bakarušu ušivenu u prljavštinom i znojem umoljčanu košulju, dakle, nedovoljno čak i za pola vrelog hlepčica ispod crepulje a kamoli za sve one druge Blažove divote. Svejedno, oni su bili tu i posmatrali netremice ono što se zbivalo, ne propuštajući ništa. I nije im tu bilo loše. Na prvom mestu, sve ovo je besplatno, ništa ih, dakle, ne košta ako čeznutljivo gledaju. Od dobiti im je onaj prekrasni, onaj opijajući i očaravajući miris pečenja koji im nozdrve draška. To im niko pod kapom nebeskom ne može da naplati, baš kao ni taj prizor obilja i opšteg ždranja, kusanja, mljackanja, srkanja, glabanja i vavoljenja svih onih sočnih i masnih zalogaja. Bolje je jesti nego gledati kako drugi jedu, lepše je onima koji sede tamo i lično propuštaju sve te divotne komade preko svojih zuba i svojih jezika u svoja ždreća i u svoje trbuhe, no dobro, i posmatračima je jamačno bolje ovde nego onim mučenicima, despotovim najamnicima i kulučarima gore na visokim skelama dok hripaju i stenju tegleći vedra pretovarena kamenjem i malterom, a ovima je opet bolje nego onima koji su bolni ili mrtvi.